

Démonologické postavy Kysuckých povestí

Zuzana Gacíková

OPEN ACCESS

ÚVOD

Vo svojom príspevku približujem tému s názvom *Komunikácia povestí*, ktorá je zároveň aj problematikou mojej dizertačnej práce. Človek predstavuje entitu, ktorá je zdrojom, tvorcom a šíriteľom informácií prostredníctvom jeho denno-dennej komunikácie. Počas existencie ľudstva si naši predkovia z generácie na generáciu odovzdávali posolstvá a cenné výpovede rôznymi spôsobmi. Či už prostredníctvom nástenných malieb, dymových signálov, rozprávaním príbehov a neskôr ich zaznamenávaním pomocou písma. Samotný vynález kníhtlače bol veľkým zlomom pre ľudskú civilizáciu. Množstvo príbehov uchovaných v knižnej podobe si ľudia osvojili a šírili ich ako svoje vlastné zážitky. Tak si rozširovali svoj rozprávačsky repertoár. Povesti predstavujú neoddeliteľnú súčasť nehmotného kultúrneho dedičstva. Prezrádzajú identitu spoločnosti a opisujú jej kultúrne hodnoty, ktoré sú neustále v reálnom, či virtuálnom prostredí dôležité. Podstatu uchovávanía povestí a slovesnosti môžeme vnímať v dvoch rovinách, a to z hľadiska minulosti a budúcnosti. Z hľadiska minulosti je to najmä získanie a uchovávanie už existujúcich príbehov, povestí, ktoré boli zaznamenané, či už prostredníctvom osobných písomných dokumentov, nahrávok, obecných kroník a archívov alebo v pamätiach našich predkov, staršej generácie a sú späté s konkrétnym obdobím spájajúcim sa s ich každodenným životom. Napomáhajú nám dotvoriť obraz minulosti a histórie. Z hľadiska prítomnosti a budúcnosti sú to povesti, ktoré vznikajú aj v súčasnej spoločnosti plnej informačno-komunikačných technológií. Prežívajú, šíria sa a neustále sa dotvárajú v podobe mestských povestí, ktorým sa najviac „darí“ v prostredí internetu. Jedným z hlavných cieľov práce je detailná analýza literatúry kysuckých oblastí, jej rozdelenie na obce a mestá a najčastejšie sa opakujúce postavy v príbehoch typických pre tieto oblasti. Táto analýza bude priblížená v nasledujúcej časti príspevku. Avšak v prvom rade je potrebné bližšie špecifikovať pojem povesti a ich klasifikáciu.

KLASIFIKÁCIA POVESTÍ

Povesti sa viažu najmä k miestu ich vzniku a nadobúdajú tak miestny charakter. Ich obsah nadväzuje na udalosti, postavy a pamiatky, ktoré boli doma a v najbliž-

šom okolí. Hlavný sprostredkovateľ, rozprávač, dej prispôboval svojmu okoliu, ktoré dôverne od detstva poznal.¹ Povesti je možné rozdeliť do dvoch základných skupín: miestne, lokálne povesti, ktoré sa viažu k danému miestu a majú regionálny ráz. Obsahom opisujú vznik udalosti, ktorá sa viaže k lokalite. Zaraďujeme tu tzv. etymologické povesti, ktoré vysvetľujú vznik miest, pomenovanie vrchov, riek, skalísk, lúk a pohorí. Ďalej tu radíme etiologické povesti, ktoré opisujú prírodné zvláštnosti kraja, osobitosti regiónu. A nakoniec sú to povesti o hradoch a zámkoch, ktoré predstavujú osobitnú funkciu (povešť o Trenčianskom hrade, o Kremnickom zámku a pod.). Historické povesti, ktoré opisujú významné udalosti národných dejín a umožňujú lepšie spoznávanie minulosti (napr. povesti o Tatároch a Turkoch, kráľovi Matejovi, povesti o Jurajovi Jánošíkovi). „Pre skupinu historických povestí je charakteristické, že sú výrazom záujmu rozprávačov o minulé (historické) udalosti a s nimi spojené epizódy z domáceho sveta a prostredia, nie sú však len ich vlastným básnickým výmyslom. Medzi historický prameň a povešť, aj keď v obidvoch je zachytená tá istá udalosť, sa vsúva individuálny ľudský pohľad na javy a vyjadrenia dobového a svetového spoločenského názoru a aj preto má povešť takú rôznorodú i štylistickú tvárnosť“.² Každý rozprávač v príbehu prispeje svojou vlastnou fantáziou a pohľadom na danú historickú udalosť, ktorú buď prežíval alebo počul prostredníctvom skresleného ústneho podania. Z historického hľadiska poznáme aj viaceré námětové okruhy povestí, napr. o ľudovom pôvode mien, názvov chotárov, hôr, vrchov, ale i hradoch a zámkoch atď. Líšia sa od predchádzajúcich povestí tým, že sa vyskytujú aj v iných národných folklórnych tradíciách. Príkladom je známy anglický zbojník Robin Hood, ktorého podobnosť nájdeme u nášho slovenského zbojníka Juraja Jánošíka.

Ako sme už uvádzali vyššie, poznáme aj poverové povesti, resp. poviedky (medzistupeň medzi rozprávkou a povestou). Ide o krátke rozprávania o zážitkoch a stretnutiach s nadprirodzenými bytosťami, nevysvetliteľnými javmi a úkazmi neobyčajných miest a pod. Takéto nadprirodzené zážitky boli často opisované aj v kysuckých povestiach, ktoré budú priblížené v analýze výskumnej vzorky vydaných knižných publikácií a článkov kysuckých povestí a poverových bytostí typických pre túto oblasť. Tieto poviedky označujeme ako démonologické povesti, ktoré sa vyznačujú poverovými bytosťami a javmi, ktoré delíme do nasledujúcich skupín³:

1. skupinu predstavujú reálni, živí ľudia, ktorých väčšinou nazývame strigy, strigôni, bosorky, bosoráci, ktorí na základe svojej mágie zapríčinili choroby ľudí, zvierat, ba aj smrť. Podľa ich schopností, rozlišujeme ďalšie tri subkategórie osôb: osoby, ktoré nemajú nadprirodzené schopnosti, avšak používajú prostriedky obsahujúce škodlivú magickú silu; osoby, ktoré mali nadprirodzené schopnosti, najmä strigy, ktoré sa vedeli premeniť na rôzne zvieratá (čierna mačka, žaba, pes, komár alebo rôzne bytosti zla: mory, upíri, sotony); osoby považované za bosorky, bosorákov, veštcov, o ktorých sa hovorilo, že nadobudli svoju čarovnú moc od diabla, niektoré z nich však mohli byť užitočné.

1 LEŠČÁK, M. — SIROVÁTKA, O. *Folklor a folkloristika: O ľudovej slovesnosti*, Bratislava 1982.

2 BENEŠ, B. *Česká lidová slovesnost*, Praha 1990.

3 FILOVÁ, B. a kol. *Slovensko: Ľud — II. časť*, Bratislava 1975, s. 1027–1030.

2. skupinu predstavujú postavy tzv. revenanti, duše zomrelých, ktoré z rôznych dôvodov nemali po smrti pokoj a ich duše sa vracali späť medzi živých (nepokrstené plačúce dieťa, ktoré je stále počuť pri močiaroch...). Skupinu tvoria démonologické postavy animistického (duše) a manického pôvodu ako sú rôzne zvieratá (rak, had, zmok), ale aj víly, vodníci, černokňažník. Veľmi osobitá je postava čerta, ktorý predstavoval škodlivého démona.

Na základe získaných výsledkov počas realizovanej analýzy literatúry a doposiaľ zverejnených príspevkoch v tlači regionálnych novín je viac ako jasné, že oblasti Horných Kysúc, konkrétne Turzovke, bola venovaná vyššia pozornosť ako ostatným častiam regiónu (Horné, Dolné, Stredné a Východné Kysuce). No i napriek tomu, počet existujúcich povestí, v ktorých vystupujú jednotlivé obce je skutočne minimálny.

Táto skutočnosť je protichodná s výrokom, s ktorým sme sa počas štúdia literatúry stretli a to, že Kysuce priťahovali veľkú pozornosť folkloristov, etnografov a rôznych iných záujemcov o ľudové tradície. Ich pozornosť bola naozaj nepretržitá, no nik nepozná jej „úrodu“. Napríklad realizované výskumy zo strany Slovenskej akadémie vied (SAV), ktorej získané výsledky sú vo väčšej miere pre verejnosť nedostupné.

Na prelome storočia sa ľudovým tradíciám venovali českí zberatelia Karel Kálal a Karel Procházka. K. Kálal sa napríklad rozprávačským tradíciám a speváckym príležitostiam na Kysuciach venoval vo svojej knihe *Na krásnem Slovensku*: „První slovenská dědina na mé cestě byla Turzovka; jistě ji každý zná. To je divná dědina. — Chaloupky jsou dřevěné a nemají komínů. Kouř se valí na půdu a šindelovou střechou všemi děrami ven.“⁴ K. Procházka v knihe⁵ *Kolárovičtí dráteníci* taktiež uvádza rozprávky, povesti a iné rozprávania zo západných Kysúc. V dvadsiatich rokoch minulého storočia na východných Kysuciach zbieral materiály a povesti o Jánošíkovi etnograf, múzejník, folklorista Pavel Socháň. O desaťročie neskôr vydal Ján Porod podľa nášho názoru najhodnotnejšiu knihu⁶, kde sa nachádzajú jeho hodnoverné zbierky ľudového rozprávania a povestí z oblastí západných Kysúc, z Olešnej a Vysokej nad Kysucou. Východným Kysuciam bola venovaná pozornosť aj v známej Wollmanovskej zbierke. Po druhej svetovej vojne sa uskutočnilo opäť niekoľko kolektívnych folkloristických výskumov, ktoré sa týkali aj oblasti Kysúc. Bol to najmä zber s Jánošíkovskou tematikou, SNP a druhej svetovej vojne v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch. V nasledujúcich sedemdesiatych rokoch sa výskumníci zamerali opäť na stav ľudového rozprávania na slovensko-moravskom pomedzí, kde postupovali z juhu na sever. Konkrétne na Kysuciach sa tieto výskumy konali v polovici sedemdesiatych rokoch. Približne v osemdesiatych rokoch sa konali výskumy ľudovej prózy v rámci komplexného národného výskumu v zatopených obciach Riečnica a Harvelka. Dlhodobejšiu pozornosť výskumu povestí a slovesného folklóru na Kysuciach venovali folkloristky Viera Gašparíková a Gabriela Kilianová. V rámci *Povestovej mapy Slovenska* bohatým prínosom povestí z Kysúc prispel aj Ján Podmanický, súčasný starosta obce Stará Bystrica. Povesti sú obohatené historickými faktami, výpoveďami rodákov opisovaných obcí, ale aj autorovou výbornou

4 KÁLAL, K. *Na krásnem Slovensku*: Dědina v horách, b. m. 1903.

5 PROCHÁZKA, K. *Kolárovičtí dráteníci*, b. m. 1905.

6 POROD, J. *Kysucké povesti*, b. m. 1930.

fantáziou. Svojimi unikátnymi strašidelnými rozprávkami pre najmenších prispel autor Jozef Marec. Zbierka kysuckých rozprávok *Podme sa báť* alebo *Vili víly vence*, prinášajú najmenším čitateľom rozprávkový opis démonologických postáv Kysúc v ich prirodzenom prostredí.

Najčastejšími démonologickými postavami a predmetmi, ktoré sa spomínajú v kysuckých povestiach sú⁷:

Vodník: duch vodnej ríše. Stará sa o dušičky utopencov, ktoré sám aj často krát pripravil o život utopením. Vodník sa dokázal zmeniť na rôzne zvieratá, či už obrovského raka, žabu, rybu alebo bieleho, či čierneho psa. Potreboval na to len kvapku vody. Jeho pôsobisko bolo najčastejšie pri močiaroch, potokoch, rybníkoch. Často sa objavoval aj pri vodných mlynch.

Svetlonosi: boli veľmi obľúbenými postavami, ktoré sa v kysuckých povestiach nezriedka opakovali. V slovníku sme však definíciu tejto známej postavy nenašli, avšak jej bližší opis uvádzame nižšie.

Duchovia: väčšinou predstavujú duše zblúdených, ktorí nemôžu nájsť na druhom svete pokoj. Boli zabíjajú, nepochovaní podľa kresťanských zvykch a neustále blúdia po svete živých.

Víly: ženské bytosti, ktoré môžu byť vodné, horské alebo lesné. Zaraďujeme k nim aj sudičky, ktoré do vienka novorodeniatok dávajú rôzne dobré i zlé vlastnosti.

Čert: pekelník, obyvateľ pekla, ktorý ľudí zvädza na zlé chodníčky. Väčšinou je opisovaný s malými rohmi na temene hlavy, sírovým zápachom a jedným kopytom na nohe. Má ľudskú podobu, ktorú mení podľa toho, koho chce dostať do pekla. Buď je to mládenec, inokedy poľovník v zelenej veste s červeným klobúkom a pierkom. Dokáže na seba vziať aj zvieraciu podobu.

Škriatok: duch, ktorého hlavnou charakteristickou vlastnosťou je zlomyseľnosť. Taktiež nadobúda rôzne podoby, napríklad ako čierna kura alebo červený ohnivý kohút.

Bosorky: ženy, ktoré určite nepripomínajú modelky. Snažia sa škodiť ľuďom, ale je možné uchrániť sa pred nimi rôznymi magickými úkonmi a formulkami.

Jánošík a zbojníci.

Zakopané, prekliate a doteraz nenájdene poklady.

Povesti z oblasti Kysúc väčšinou vypovedajú o vzniku kultúrno-historických javov ako sú obce, kopanice, skaly, osady, nebezpečné miesta, ktoré každý obchádza (močariská, urvisko). Ďalej o činoch významných hrdinoch, ktorí sa ničoho nebáli a obránili nie len svoju rodinu, ale aj celú dedinu. Vysvetľujú aj rôzne udalosti, ktoré sa dotýkali osudov širšej spoločnosti, akými boli prvá a druhá svetová vojna, SNP, pohromy (požiare a povodne). No najviac vypovedajú o lepšej budúcnosti ľudu alebo jedinca vďaka nájdenému pokladu. Cestu k nemu mu ukázal vodník, čarodejník, ktorý ho za niečo vymeniť (dieťa, žena, služba), ale múdry sedliak mu vždy prešiel cez rozum.

V nasledujúcej časti práce je jednoznačne potrebné detailnejšie priblížiť vyššie vy-
menované démonologické postavy v ich prirodzenom prostredí, ktorým sa stali Kysuce.

7 Pre ich bližšiu charakteristiku bol použitý malý slovník strašidiel: SZÁBO, I. — STANO, M. *Slovenské strašidlá od „a“ po „ž“: Legendy, povesti, príbehy*, Bratislava 2003.

Veľmi časté rozprávania boli o stretnutiach s mŕtvymi alebo so smrťou. Smrť sa zjavovala príbuzným alebo susedom a ohlasovala blízku smrť. Ľudia rozoznávali aj rôzne znamenia úmrtia, napríklad spadnutý obraz, sfúknuť horiaca svieca, zjavenie neobvyklého vtáka. Jeden z príbehov je o žene, ktorá zomrela a zanechala malé dieťa. Preto sa vracala každú noc v noci na svet, aby svoje dieťa utíšila. Na tieto príbehy nadväzujú aj na Kysuciach veľmi obľúbené rozprávania o rôznych strašidlách, no najmä svetlonosoch, ktorí vraj predstavovali duše nepokrstených detí, zvädzali ľudí z cesty, aby zabúdili. Na svetlonosa sa nesmeli písať, lebo človeka pomočil. Respondenti na osobných stretnutiach s autorkou práce spomínali aj to, že ak pocestný svetlonosovi ušiel, omočil mu celý dom. Ďalšími obľúbenými postavičkami boli tzv. *utopci* alebo vodníci, ktorí ťahali ľudí do potokov, jazier. Potužení chlapi, ktorí sa vracali z krčmy domov, sa s ním museli pasovať, aby ich nestiahol z mostíka do potoka. Ján Porod vo svojich Kysuckých povestiach opísal príbehy s vodníkmi najčastejšie. Napríklad o vodníkovi na Vysokej, ktorý vdove požičal peniaze a jedlo a vymáhal za to jej chalupu. Vdovu pred vodníkom zachránila len modlitba. Vodník vedel nadobudnúť rôzne podoby, či už obrovského raka, čierneho psa, mačky. Čerti a všeobecne zlí duchovia sa snažili obyčajným sedliakom škodiť. Ďalšie často opakujúce príbehy boli o pokladoch, pri ktorých sa ukazovali trpaslíci alebo had. Ďalej to boli miesta, nebezpečné najmä pre mladých mládencov alebo chlapov, kde sa mohli stretnúť s vílami. Víly tancovali s mužským pokolením dovtedy, kým si chlapi neprevrátili posledný kúsok odevu naopak. Ak sa tak stalo, víly sa nadobro stratili, ak nie, tancovali s mládenkami až do ich konca. V niektorých prípadoch to bol kohút, ktorý ráno zakikirikal a bolo po úmornom tancovaní a výskaní víl. V príbehoch častokrát vystupovali aj ľudia s nadprirodzenými schopnosťami a vlastnosťami. Boli to najmä bosorky, ktoré škodili dobytku (kravy strácali mlieko), ničili úrodu. Iné dokázali urieknuť. Bosorky sa dokázali meniť na zvieratá, najmä žaby a ako inak, čierne mačky. Na svätého Jána chodili po lúkach, brali úžitok a najmä vtedy škodil dobytku. Proti tomu sa ľudia ubránili napríklad kotúľaním vajička po chrbte kravy. Tu môžeme zaradiť aj rozprávania o nočných morách, sotonách, ktoré v noci dusili ľudí a nedali im spať.

Mnohé vymenované démonologické povesti sú pre dnešného človeka nepochopiteľné, avšak v minulosti naši predkovia týmto rozpráváním verili. Boli úzko spojené s ľudovou vierou, s rôznymi predstavami, ktoré siahali až do historických období. Aj v dnešnej dobe sa zaoberáme rôznymi nevysvetliteľnými javmi, úkazmi. Staré povestivé poviedky rozprávali o podobných javoch, len bola používaná iná terminológia na pomenovanie všetkého neprirodzeného.

ZÁVER

Povesti predstavujú nie len výpoveď o histórii našej krajiny, ale aj celkový spôsob života a každodennej práce našich predkov. Povest ako súčasť nehmotného kultúrneho dedičstva sa stala mnohokrát objektom záujmu a výskumu. Avšak väčšina nadobudnutých výsledkov nie je verejne prístupných a dostupných. Našťastie s rozšírením nových, moderných technológií do každodenného života bežných ľudí pribudol jedinečný priestor pre zdieľanie a uchovávanie tradičných a súčasných povestí — internet. Jeho prostredie nadobúda dlhodobú životnosť príbehov.